

zanimljiva u kontekstu istraživanja misli Gjure Arnolda. Svi autori redom stručnjaci su na području koje taj zbornik tematski pokriva, te je bilo i za očekivati da će se radovi odlikovati jasnoćom izlaganja, strukturiranosti teksta te, iznimno važno, jasno se ocrtava doprinos koji je Gjuro Arnold svojim djelima na području pojedinih filozofskih pitanja ostavio. Sažetak radova na engleskom jeziku, a koji u objavljenom zborniku ne pronalazimo, svakako bi pridonio da se, barem jednim dijelom, o Arnoldu može čitati i šire. Uvjereni smo da će radovi u zborniku zbog svoje sistematičnosti i uvida biti od koristi svima onima koji se bave životom i djelom Gjure Arnolda, te onima koji se bave istraživanjem hrvatske filozofske misli prve polovice 20. stoljeća.

Ivan Macut

Benedikt Vujica, *De origine, natura et contentu doctrinali praefationum ad "Pater noster" in anaphoris rituum orientali-um*. Sarajevo: FMC Lux verbi, 2025.

Pred nama je djelo bosanskoga franjevca liturgičara Benedikta Vujice, napisano latinskim jezikom, čiji naslov u hrvatskom prijevodu glasi: "O podrijetlu, naravi i doktrinarnom sadržaju uvodnih molitava u Očenaš u anaforama istočnih obredâ". To je zapravo njegov doktorski rad obranjen 1971. godine na Papinskom liturgijskom institutu Anselmianum u Rimu, ocijenjen najvišom ocjenom. Mnoge obveze u Provinciji Bosne Srebrene (napose profesorska i odgojiteljska na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu) te u Južnoslavenskoj Konferenciji provincijala OFM, u BKJ i BK BiH nisu autoru omogućile da rad objavi ranije. Budući da će knjiga biti pristupačna samo poznavateljima latinskoga jezika, u ovom su prikazu detaljnije predočeni pojedini

naslovi poglavlja. To je važno djelo za liturgijsku i ekumensku teologiju. Tim više jer fra Benedikt još i sada, iako u poodmaklim godinama (rođen 1936.), djeluje pastoralno u Beogradu (župa sv. Ante), gdje je u doticaju s vjernicima i teolozima kršćanskoga istoka.

Rasprava obrađuje pitanja podrijetla, naravi i doktrinarnoga sadržaja uvodnih molitava (prefacijâ) u Gospodnju molitvu — Očenaš — u anaforama istočnih obreda (anafore su euharistijske molitve). Knjiga je sastavljena od uvodnoga i dvaju opsežnih dijelova.

U uvodnom su dijelu *Predgovor*, *Kratice* i obilna *Bibliografija* na šest jezika. Slijedi sinopsa vremena i podrijetla pojedinih anafora, čije su uvodne molitve u Očenaš obrađene u drugom dijelu.

Prvi dio prikazuje anafore iz raznih obreda (ukupno 87 i jedna liturgija predposvećenih darova): zapadnosirske (48), maronitske (3), bizantske (4), armenske (6), gruzijska (1), istočnosirska (1), aleksandrijsko-koptske (7) i etiopske (18). Dodatak sadržava zbirku od 120 uvodnih molitava u Očenaš u navedenim anaforama (od 3./4. do 16. stoljeća).

Drugi dio ima tri poglavlja. U prvom je poglavlju riječ o podrijetlu prefacijâ ili uvodnih molitava u Očenaš: apostolsko doba (Matejevo i Lukino evanđelje, *Didachê*), najstarija zapadna tradicija (Tertulijan, Ciprijan i *Sacramentarium Gelasianum*) te najstarija istočna tradicija (Origen, Ćiril Jeruzalemski).

Drugo poglavlje (2. dijela) obrađuje narav uvodnih molitava u Očenaš (najstarije prefacije u Očenaš u anaforama: Jakova apostola brata Gospodinova, prvoj i drugoj Dvanaestorice apostolâ, sv. Bazilija, armenskoj sv. Atanazija, apostolâ Addajja i Marija, aleksandrijskoj sv. Marka evanđelista; ostale molitve u obredima općenito: zapadnosirskom, maronitskom, bizantskom, koptskom, etiopskom, armenskom i istočnosirskom;

mjesto i način izgovaranja prefacijâ u Očenaš: u starini, poslije 4./5. stoljeća, način izgovaranja, *oratio fractionis* kod Kopta i Etiopljana).

Treće poglavlje (2. dijela) donosi doktrinarni sadržaj uvodnih molitava u Očenaš. To je teološki najzanimljiviji i najvažniji odsjek. Autor obrađuje atribute vezane uz Boga (§1): ispravan pojam Boga; Božja vječnost; neizrecivost, skrivenost i neshvatljivost; stvaranje; veličina i znanje; svetost; svjetlost i tvorac svjetla; odnos između božanskih osoba; milosrđe i dobrotu; očinska briga prema ljudskom rodu. Daljnje su teme trećega poglavlja (§2): Božja kozmička proslava; poslanje Sina Božjega (uzrok i cilj poslanja Božje Riječi, dobiti od dolaska Sina Božjega); utjelovljena Božja Riječ (oznake pridijevane Sinu Božjemu u siro-antiohijskim, koptskim i etiopskim molitvama); utjelovljenje Božje Riječi (pokretački uzrok i svrha utjelovljenja, hipostatska unija); otajstva Kristova života (u koptskim i etiopskim molitvama); Krist otkupitelj (u molitvama siro-antiohijskim, koptskim, etiopskim); Duh Sveti (njegova uloga u činu utjelovljenja i djelu našega spasenja, odnos Duha Svetoga s Ocem i Sinom, njegov udio u posveti darova u euharistijskom slavlju, uloga u djelu naše obnove i posvećenja); Bogorodica Marija (u molitvama siro-antiohijskim, koptskim, etiopskim); euharistijsko otajstvo (u kontekstu pripreme za pričest, u ispovijestima vjere u stvarnu Kristovu prisutnost, u izgovaranju uvodnih riječi u Očenaš, atributi s obzirom na euharistijsku žrtvu). Zatim se (§3) donosi doktrinarni sadržaj prošnjâ (priprava za pričest, obred lomljenja, epikleza Jagnjca Božjega, davanje hvale i blagoslivljanje). U §4 govori se o prošnjama u Gospodnjoj molitvi (naše Božansko posvojenje, objašnjenje naravi Gospodnje molitve, završne prošnje s obzirom na konačni cilj, oblici dovodenja do konač-

noga cilja: posvećenje, očišćenje, zaziv Duha Svetoga, "učini nas dostojnima", ostale prošnje); o oblicima izražavanja konačnoga cilja (apozicije sa završnim veznikom *ut* ili s glavnim glagolom, ostali elementi konačnoga cilja).

Na kraju knjige tiskani su pogovor i dvije recenzije na hrvatskom jeziku (s engleskim prijevodom), zatim se na engleskom donosi životopis te autorove publikacije i prijevodi s francuskoga, talijanskoga i njemačkoga jezika. Tu je konačno i *Index nominum*.

Benedikt Vujica u svojem radu pokazuje kako liturgijski obrasci imaju veliko značenje u tumačenju izvora Božje objave. Pritom ističe da je poznavanje tih izvora pridonijelo prosudbi nauka kršćanskoga istoka, kao i ispravnom razumijevanju liturgijskih datosti općenito, napose onih istočnih obreda. U istraživanju se oslanja na biblijske izvore, zatim one iz najstarijih razdoblja istočne i zapadne Crkve te na 120 formuliranih uvodnih molitava (prefacija) u Očenaš u istočnim anaforama, otkrivajući im podrijetlo, njihovo obilježje i značenje unutar euharistijskoga slavlja. Da bi se shvatila teologija same Gospodnje molitve i njezina liturgijska narav, autor ukazuje na potrebu shvaćanja važnosti i smisla uvodne molitve prije samoga Očenaša.

Sva su glavna dogmatska pitanja u izričajima uvodnih molitava u Gospodnju molitvu više ili manje opširno izložena. Autor stoga želi usmjeriti teologe na liturgijske formule istočnih kršćana kao teološki izvor velike težine za teologiju, osobito s obzirom na suprotstavljena i kontroverzna pitanja. Ispravno naglašava da je prva i najveća važnost istočnih liturgija njihova teološka vrijednost. Upravo njihov dogmatsko-biblijski karakter čine izvor za dublje istraživanje orijentalne teologije. Bolje poznavanje istočnih liturgija pridonosi spoznaji punine kršćanske tradicije. To pak utječe

na promicanje ekumenskoga pokreta za jedinstvo kršćana, na što je izričito ukazao Drugi vatikanski sabor u Dekretu o ekumenizmu *Unitatis redintegratio*. U njemu se, naime, govori o autentičnosti istočnih teoloških tradicija, ukorijenjenih u Svetom pismu i izraženih u liturgijskim činima te hranjenih apostolskom tradicijom i starim spisima.

Prefaciju u Očenaš na svoj način uvodi sam Isus, koji prema Matejevu i Lukinu evanđelju u pouci učenika donosi riječi prije same Gospodnje molitve. Kod evanđelistâ imamo tako dva prototipa uvodne molitve u Očenaš, koji su naknadno prošireni doktrinarnim sadržajem. Po vanjskom obliku i doktrinarnom sadržaju Očenaš je u skladu s molitvom *Quaddiš* u sinagogi, pa neki autori misle da je Krist Gospodin bio njome nadahnut. To se vidi i iz toga što je Očenaš već prigodom svojega ustanovljenja imao obilježje molitve klanjanja i blagoslova, još izvan bilo kakva žrtvenoga konteksta i daleko prije njegova uvođenja u obred euharistijske žrtve.

Očenaš se, dakle, u liturgiji u vrijeme širenja evanđelja sastoji od dva elementa: *ex verbis introductorii* (uvodne riječi) i *ex formula ipsius orationis Pater noster* (sam obrazac molitve). Međutim, ne mnogo kasnije dodan je i treći element, a to je prema svjedočanstvu spisa *Didachê* (8,2 sl) iz 1. stoljeća, doksologija *quia tuum est regnum, et potestas et gloria in saecula* ("jer tvoje je kraljevstvo, i moć i slava u vjekove"). "Trodijelna" Gospodnja molitva bila je istovremeno privatna molitva koju su kršćani molili u svojim domovima i molitva na javnim kršćanskim skupovima. U najstarijoj tradiciji Istoka i Zapada Očenaš ima obilježje kakvo je imao i u apostolsko vrijeme: kao molitva blagoslova, klanjanja i zahvale. A u patriističko doba, osobito u vrijeme sv. Ciprijana i sv. Ćirila Jeruzalemskoga, Gospodnja molitva je

već sastavni dio euharistijskoga bogoslužja sa svojim uvodom i završetkom.

Zanimljivo je da se u koptskom i etiopskom obredu recitiraju molitve tzv. lomljenja (*fractio*) neposredno prije Očenaša (inače redovito poslije). Nitko još nije u potpunosti objasnio koji je tomu razlog. Treba istaknuti da u istočnim liturgijama Gospodnja molitva često nema smisao pripreme za primanje pričesti, kako se uobičajeno shvaća u rimskom obredu.

Gospodnja molitva, zbog svojega božanskoga podrijetla, obdarena je velikim autoritetom. Tijekom vremena uvodne molitve u Očenaš donose mnoge dogmatsko-doktrinarnе teme, u kojima se objašnjava cjelokupna sveta povijest, kao i mnoga druga teološka pitanja (kako je već navedeno kod pregleda sadržaja).

Značenje, važnost i ugled Gospodnje molitve vidi se i iz toga da joj se često pridaje gotovo jednaka važnost kao i Isusovim riječima ustanovljenja euharistijske žrtve na Posljednjoj večeri. U knjizi se pregledno ukazuje na doktrinarnu srodnost uvodnih molitava u Očenaš i tekstova anaforâ. Bogatstvo teoloških izričaja vidljivo je i u velikoj količini anaforâ, pa tako i prefacijâ u Očenaš. Na osnovu najstarijih kodeksâ autor s pravom insistira da cijelu Gospodnju molitvu, počevši od prvih riječi — "Oče naš" — uvijek trebaju izgovarati svi vjernici zajedno, što je znak njihova božanskoga posinjenja.

Benedikt Vujica napisao je važno djelo u proučavanju istočnih liturgija. Vrijednost proizlazi iz njegove sveobuhvatnosti te autorove precizne analize, oštroumnih zapažanja i zaključaka. Golem trud koji je uloženo urodio je bogatim plodom. Bit će od velike koristi stručnjacima, napose teolozima liturgije.

Marijan Steiner